

DELİ DUMRUL BOYU ÜZERİNE BİR NOT*

*Mustafa S. KAÇALIN***

Malatyalı bilgin Gazi oğlu Muhammed'in *Ravzat al-ıU...ûl* [=Akıllar Bahçesi] adıyla Farsça kaleme alarak 1201 yılı Ekim'inin 1'inde bitirdiği ve dönemin padişahı Rükneddin Süleyman Şah [1196-1204]'a sunduğu kitabı eğitici masallardan oluşmaktadır. Yazarın doğum ölüm yıllarını bilemiyoruz. I. İzzeddin Keykâvus [1211-1220]'un da hizmetinde bulunmasından bu eserini ömrünün olgunluk döneminde verdiği düşünülebilir. Bu eserin birinci bölümündeki 10. masal bir Belhli ile Sicistanlının hikâyesi olup "gerçek arkadaş kara günde belli olur" öğüdünü verir. Bazan gerçek bir arkadaş kişi için kendisine en yakın olanlardan bile iyi yüreklidir.

Bu hikâye 1300'lü yıllarda oluşması muhtemel, elimizdeki yazması 12. Osmanlı hakanı III. Murad Han [1574-1595] döneminden 1585 yılından kalan *Kitâb-ı Dede Çorkut ;Alâ Lisâni %âife-i Opuzân*'ın beşinci boyu olan *Du«a çoca Opılı Delü Dumrul¹ Boyı*'ni andırmaktadır.

Bu bilginin, kültür akışını, alışverişini ve dağılışını izlemeğe yardımcı, edebiyat tarihine bir katkı getireceğini düşünmek aşırı iyimserlik olmasa gerektir.

Farsça Metnin çeviriyazısı

»ikâyat²

Malikzâda goft: Çonan □anîdam, ki □a«Şî bûd dar Bal« bâ dahâ-yi tamâm va fiṭnatî ba kamâl, amîni Vâḫi... va

* Gorgut Ata 1500 Yıl halkara ilmi konferansiya (Aşgabat, 22-24 Eylül 1999)'ya 23 Eylül Perşembe günü sunulmuştur.

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.

¹ Dumrul (<†oḡr >l <†oḡr >l) adı hakkında bk. Bahaeddin Ögel, "«Deli Dumrul» mu yoksa «Deli Tuğrul» mu?", *III. Milli Türkoloji Kongresi 6-10 Ekim 1980 İstanbul*, 10 Ekim 1980 Saat 10.00'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Anfi 10'da okunan (basılmamış) bildiri.

Dumrul yerine Tuğrul sözcüğü bir oğuzname parçasında geçer: %o...uş çoca opılı > %oḡrul Sulṫân (Yazıcızâde, *Târiḫ-i Âl-i Selçu...*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kit. 1390. sy. 2^b₂ yr.).

² İbrahim Düzen, *Muḫammed B. Gâzi al-Malatıyavî ve Eseri Ravzat al-ıu...ûl*, Erzurum 1978, [III]+XXI+192+204+[VII] s. Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Doçentlik Tezi. İnceleme 42-43, metin 76-78. s.

Nihad M. Çetin'in ilgisini çeken bu bilgiyi Orhan Bilgin haber verdi, Farsça metnin okunması ve anlamlandırılmasında Mustafa Çiçekler'in emeği geçti.

mu'inî Şâdi... bâ zihnî salîm va ðakâ-yi 'a@îm; va û râ bâ Sigazî, ki mirŞad-i amânat va ma...Şad-i diyânât va anîs-i fuẓalâ va calîs-i ;u...alâ bûd, ...avâ;id-i dûstî va □arâyi□-i ittiVâd mumahhad dâ□t va bar Şinâ-yi valâ-i û i;timâd-i kullî.

Şî;r (vâfir)

Karîmuⁿ lâ-yu payyiruhu ŞabâVuⁿ ;Ani'l-«ul...i'l-cami
fî va lâ-masâ'u

Çun Bal«î râ hangâm-î inti...âl va va...t-i irtiVâl az-în kûra-i fitan va maṭmûra-i miVan rasîd, Sigazi râ vaŞiy-yi farzandân gardânid.

Rûzî farzand-i Bal«î ba-Vukm-i tafarruc ba Şavra rafta bûd. Sa mard did bâ Vaykalî casîm va haybatî 'a@îm, ki baham munâ@ara mî kardand. Yakî mî goft, ki «ûra-i cihân bihtar; diğar mî goft, ki Vâfi@-i ;âlam bartar, siyyum mî goft, ki ...âbi>-i arvâV mahîbtar. Çun û râ az dûr dîdand, goftand, ki û râ Vâkim-i kâr gardânid va aVkâm-i û râ imtiFâl numâyid. Çun nazdîk âmad, aVvâl 'ar> dâdand.

Cavân cavâb dâd, ki na>ârat-i 'âlam va tarâvat-i cihân dâyim nabâ□ad; zimistân, ân na>rat ðubûl yâbad va ân tarâvat nuŞûl pazîrad. Va nigâhdâranda-i ;âlam râ hamçonîn ast azânki ba;̂î az cihân «arâb ast «irâsat-i Vâris «arâbî râ mufîd nîst, ammâ cângîr bihtar ast azânki dar a...fâr-i ;âlam va arcâ-yi cihân bar cumla-i Vayvânât avâmir-i û nafâz dârad va hîç Vayvânî râ az að;ân-i û i>râb mumkin nagardad.

Ânki cângîr bûd, çun madV-i «Vî□ az-û mustavfî □onîd, ba□â□at badû râh yâft, û râ goft: Bî ikrâm-i sâbi... va in;âm-i sâlîf ba madV-i man ba burhân-i sâti; va Vuccatî râyi; mubâlanat kardî, agar «âtirat ba murâdi mâyil va ba ...a>â-yi para>î □âif ast, abnâ-i ân az mavâcib-□inâs tâ dar taVŞîl-i ân sa;y ravad va marnûb-i û ba «uŞûl rasad.

Cavân cavâb dâd, ki agar ;ubûdiyyat-i man mu□kûr ast va iyâdî-i man ma...bûl, «Vâham, ki va...t-i mufâra...at az man ;iva>î ...abûl konîd. Cângîr ba ...abûl-i ;iva>-i û râ istimâlat karâmat kard.

Çun va...t-i irtiVâl va hangâm-i inti...âl-i pasar-i Bal«î âmad, «abar-i mufâra...at-i «Vî□ mâdar râ goft. Mâdar «od râ mican-i ân miVan sâ«t. Çun Şa;ûbat-i vafât

u marârat-i favât ba maðâ...-i û rasîd, darvâl az farzand tabarrâ girift; barâdar u zan-i û ham barîn minvâl.

Cavân muğarrar od, pî-i dûst-i padar raft va avâl jar dâd. Ân manhal-i Şâfî va ân karîm-i vâfî cavâb farmûd, ki man az laððât-i âlam va@-i vâfir yâftam va naf; u çarr va «ayr u çarr-i cihân muâhada kardam; dânistam, ki in dunyâ ma...arr-i janâ va manzil-i fanâ, har kas, ki bar-in kûza-i balâ va makman-i cafâ ...adam nihâd, û râ ka's-i intifâ tacarru; bâyard numûd, cihat-i va...-i mumâlat-i padarat «od râ az bahr-i tû hedef-i tîr-i zavâl u şadaf-i durr-i inti...âl sâzam; ba tav; u ranbat pî-i Malaku'l-mavt âmad, çun «ulûş-i faviyat u şid...-i niyyat-i û Malaku'l-mavt muâhada kard, û râ bâz gardânîd va tunra-i ba...â dar manûr-i çomr-i cavân kaîd.

În vikâyat az-ân i;âdat uftâd tâ ma;lûm gardad, ki muvibb-i Şâdi... va dûst-i mufi... bih az ...arîb-i munâfi... va «î-i nâ muvâfi... bâad.

Bayt («afîf)

*Dûstî gar navâzadat az dil Bih zi «Vîî, ki
«Vâhadat dar gil*

Malik goft: Mard-i »orasânî râ az-ân dar simt-i avliyâ va silk-i aŞfiyâ kaîdam, ki dar Vavâdit u navâyib bâ man muâarakat numâyad çonanki ân bâzargân iktiyâr karda bûd.

Malikzâda goft: Agar i;âdat-i in vikâyat bâ digar ayâdi muâf farmây gardânîd, laf@-i mubârak maîkûr bâad va «avâtir bar tanâ ma...şûr.

Farsça Metnin Türkçe Çevirisi

Hikâye

Şehzade şöyle anlatmış: Birinden dinlemiştim: Belh'te³ harika dehalî, keskin zekâlî, güven veren becerikli, yardımsever nitelikli, temiz anlayışlı,

³ *Belh* (<bal<<ba<l<bâ<l< Pehl. *ba'triş* < Avesta. *bâvdî* (*bâvdri*) < Yun. *baktra* / *Baktres* bir kavim adı) Afganistan'daki Babadağı'nın kuzeye açılan geçitlerinde Tacikistan'la sınır çizen Kara Irmak "Amu Derya, Ceyhun"ın güneyinde, şimdi artık ona karışmayan Dehâs adlı kolu ve alışveriş yolu üzerinde Tirmiz ve Mezarşerif'in batısına düşen 67. doğu boylamı ve 37. kuzey enleminde kurulmuş bir şehir (Tahsin Yazıcı, "Belh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992 (Şubat), V, 40. fasikül, 410^a-411^c. s.; R. Hartmann, "Belh", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1943, II, 17. cüz 485^b-487^a. s.).

sağlam kavrayışlı bir kimse; onun da herkese güven veren, yaşayışı imrenilen, erdemlilerin yoldaşı, akıllıların sırdaşı olan birlikte uyum içinde yaşadığı Sicistanlı⁴ bir arkadaşı varmış. Belhlinin bu arkadaşına velâyet konusunda güveni tammış.⁵

Şiir (vafır)

Gündüzün de gecenin de güzel ahlâkından vazgeçiremediği bir keremli.

Belhlinin bu fitne topacından vey sıkıntı burgacından taşınma zamanı gelip göç vakti çatınca Sicistanlıyı çocuklarının vasisi tayin etmiş.

Bir gün Belhlinin çocuğu gezip dolaşmak için bozkıra çıkmış. Orada birbirleriyle tartışan iri yarı, yapılı üç adam görmüş. Biri “Cihanın habercisi daha iyi”, öbürü “Âlemin bekçisi daha üstün”, üçüncüsü de “Ruhların alıcısı daha heybetli” diyormuş. Onu uzaktan görünce Onu işin hakemi tayin edip vereceği hükme razı olalım, demişler. Yaklaşınca durumu ona sunmuşlar.

Delikanlı, yeryüzünün yeşilliği cihanın canlılığı sürekli değildir; kışın o yeşillik kurur, o canlılık çekilir. Mikâil için de durum böyledir. Bu yüzden dünyanın bir kısmı yıkıktır. Bekçinin koruması, yerlerin yıkıntıya dönmesine engel değildir. Olsa olsa Azrail daha iyidir. Çünkü dünyanın dört yönünde cihanın dört yanındaki canlıların hepsinde onun buyruğu geçerlidir. Hiç bir canlının onun buyruğuna karşı koyması düşünülemez, demiş.

Oradakilerden Canalıcı olanı kendisinin övüldüğünü duyunca sevinçle ona, yaşarken de öldükten sonra da sana bir iyiliğim dokunmayacağı hâlde beni kesin tanıkla ve sağlam kanıtla epeyi övdün. Gönlün bir işe aktığında ya da bir isteğinin yerine gelmesini istediğinde bunları olmuş bil, demiş.

Delikanlı, benim dileklerim kabul edilecekse öleceğim zaman benim yerime bir başkasının canını al, demiş. Canalıcı onun yerine bir başkasının canını almağı kabul etme büyüklüğünü göstermiş.

Belhlinin oğlunun göç anı ve gitme zamanı gelince ayrılık haberini annesine söylemiş. Annesi bir an kendisini o meşakkate kalkan edecek olmuş; ölümün zorluğu ve ayrılığın acısı aklına geliverince oğlundan ürkmüş. Kardeş ve karısı da aynı biçimde davranmış.

Delikanlı çaresizlik içinde baba dostunun yanına gitmiş ve durumu ona açmış. O saflık kaynağı ve vefa örneği “Ben dünya nimetlerinden yeterince tattım, cihanın yararını zararını, iyiliğini kötülüğünü gördüm. Bu dünyanın sıkıntı durağı ve yokluk konağı olduğunu bildim. Bu belâ bardağına ve cefa

⁴ *Sicistan* (< *saka+stâna* ‘Saka eli’) Horasan’ın güneyi (V. F. Büchner, “Sistan”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1966, X, 109. cüz 715^b-721^b. s.).

⁵ Bu söz bölümü Türkçe’ye aktarılmamış Türkçe anlatılmıştır.

tuzacağına düşen kimsenin ölüm tasından içmesi gerekir. Babanın dostluğunun hatırı için kendimi senin yerine ölüm okunun hedefi ve kopan incinin sedefi yaparım.” deyip boynunu eğmiş kendi isteğiyle Ölüm meleğinin önüne gelmiş. Ölüm meleği onun boyun eğişinin içtenliğini ve niyetinin özdenliğini görünce onu geri göndermiş. Delikanlının ömür yarlığına da kalsın tuğrasını çekmiş.

Bu hikâye bağlı dost ve yufka yürekli arkadaşın, iki yüzlü bir hısım ve uygunsuz bir akrabadan daha iyi olduğunu söylemek için anlatılmıştır.

Beyit (hafif)

Sana gönülden arka çıkan bir arkadaş Çamurda görmek isteyen bir yakınından iyidir.

Padişah, hadiseler karşısında benim yanımda olsun diye Belhli tüccarın yaptığı gibi Horasanlı adamı erenlerin sofrasına ve seçkinlerin halkasına kattım, demiş.

Şehzade ise, bu hikâye dilden dile dolaşır, başkalarına da anlatılırsa söz yerini bulur insanların beğenisini kazanmış olur, demiş.

Herodotos [İ. ö. 490-425] *Tarih*'inde (III. § 119) bir kadına oğlunu mu, kardeşini mi, kocasını mı ölümden kurtarmak istediği sorulduğunda kadının kardeşini seçtiğini, çünkü koca, ya da oğulun kolayca edinebileceği karşılığını verdiğine ilişkin bir kayıt vardır⁶. Aynı muhakeme İsa *a.m.*'in doğumundan önce II. yüzyılda Hindistan'da da görülür. Herodotos tarafından anlatılan bu hikâye İran'da geçtiğine göre hikâye önce İran'da olmuş oradan Hindistan ve Yunanistan'a geçmiş, eski İran söylenişinden de Türkçe'ye kazandırılmış olmalıdır.

Karşılaştırma

⁶ İntaphernes'in karısı saray kapısından ayrılmıyor, ağlayıp sızlıyordu. Dur durak bilmeyen bu yakarmalar Dareios'un yüreğine dokundu. Dareios şah “Hapisteki akrabalarından seçeceğin birini sana bağışlayacağım.” diye haber yolladı. Kadın düşündü ve “Şehenşah bana bir kişinin canını bağışlayacaksa erkek kardeşimi bağışlasın.” diye cevap verdi. Şah şaşırıp ve “Be kadın, hangi akla hizmetle kocanı ve çocuklarını geçip sana çocuklarından yakın ve kocandan sevgili olmayan kardeşini seçiyorsun?” diye haber yolladı. Kadın “Ey şah, benimkileri kaybedersem, elbette başka bir kocam ve Allah verirse çocuklarım da olabilir; ama şimdi babam da annem de yokken artık bir kardeşim olamaz. O sözü bu düşünceyle söyledim.” diye cevap gönderdi. Kadının bu sözleri Dareios'a çok ustaca geldi. İsteğini yerine getirdi, kardeşini bağışladı. Sözleri hoşuna gittiği için oğullarından en büyüğünü de bağışladı.

Belhlinin hikâyesinde	Deli Dumrul boyunda
1. Seçkin ve olgun bir kişinin oğlu bir gün bozkırda gezerken Cebrail, Mikâil, Azrail adlı üç büyük meleğin birbirleri arasında kendi görevlerinin önemli olduğunun tartışmasına tanık olur.	1. Halktan bir delikanlı rastgele halktan bir kişinin ölümü dolayısıyla ölümü tanır.
2. Canalcı'nın en güçlü olduğunu kabul eder.	2. Ölüme sebep olandan hesap sormağa kalkışır.
3. Canalcı kendi kılığıyla Belhli delikanlıyla görüşür.	3. Azrail güvercin donuna girip Deli Dumrul'la karşılaşır, aciz bırakır.
4. Canalcı'ya Belhli delikanlının kendisini övücü sözleri hoş gelir.	4. Allah'a Deli Dumrul'un övücü sözleri hoş gelir.
5. "Dile benden ne dilersin." teklifi üzerine Belhli delikanlı ölümünün geciktirilmesini ister.	5. Deli Dumrul canını bizzat Allah'ın almasını kendisini Azrail'in eline bırakmamasını ister.
6. Şehirli delikanlı canına bedel ararken önce annesine sonra kardeşine sonra da kendi karısına gider.	6. Göçebe Deli Dumrul canına bedel ararken önce babasına sonra annesine gider.
7. En sonunda baba dostu fedakârlık gösterir.	7. En sonunda kendi helâli fedakârlık gösterir.
8. Bu fedakârlık karşısında baba dostunun ve Belhli delikanlının ömürleri uzatılır.	8. Bu davranışlar karşısında Deli Dumrul'un annesi ile babasının canı alınır, kendisi ile helâlinin ömrü kırk yıl daha uzatılır.

Bu karşılaştırmadan sonra şöyle diyebiliriz: Belhli Delikanlı hikâyesinde kavgasız bir hayat vardır. Gönül bağı kan bağından önce gelir. Deli Dumrul boyunda erkeğin dövüşleri öne çıkar. Evlilik bağı kadına canını bile bağışlatır.

Yayınlar

- T. Armaner, *Deli Dumrul Üzerine İmbilim Açısından Bir Çözümleme Denemesi*, Ankara 1990. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Lisans Tezi.
- Suat Y. Baydur, "Evrripides'in Elkestis'i - Dede Korkut'un Deli Dumrul'u", *Türk Dili*, Ankara 1951 (Ekim), I, 1, 27-28. s.
- E. F. Buckley, *Eski Yunan Masalları*, Türkçe metni: Şükrü Kaya, İstanbul [1949], 122-139. s. Tan Matbaası. [Not: Yazarın soyadı dış kapakta Buckley olarak yazılmıştır].
- Euripides, *Alkestis*, Çeviren: A. Hamdi Tanpınar, Ankara 1943, 68 s. Yunan Klâsikleri: 54.

- Herodotos, *Herodot Tarihi* Çağının Dünyasını Anlatan İlk Büyük Tarih Kitabı: Türkçesi: Müntekim Ökmen, Yunanca aslıyla Karşılaştıran ve Sunan: Azra Erhat, İstanbul 1973, 639 s. Remzi Kitabevi Büyük Fikir Kitapları Dizisi, 19.
- M. Kemaloğlu, “Deli (wild) Dumrul: “Interpretation of a Tale from the Book of Dede Korkut”, *Seminar work for the C. G. Jung Institute*, Zürich 1986.
- Walter Ruben, *Ozean der Märchenströme Teil I: Die 25 Erzählungen des Dämons (Vetälapançavişati) mit einem Anhang über die 12 Erzählungen des Dede Korkut*: Helsinki 1944, 287 s. Soumalaine Tiedeakatemia / Academia Scientarum Fennica. FE Communications No: 133. Not: Deli Dumrul 230-238. s. [Not: Deli Dumrul 230-238. s.]
- M. Bilgin Saydam, *Deli Dumrul Bilinci* “Türk-İslam Ruhu” Üzerine Bir Kültür Psikolojisi Denemesi: İstanbul 1997 (Eylül), 260 s. Metis Yayınları.
- Sophokles, *Antigone*, Çeviren: S. Ali, Ankara 1941, 95 s. Yunan Klâsikleri: 5. [Not: İ. ö. 442’de sahnelendi.]